

Játszma

Társadalmi keresztmetszet a moziban

A kilencvenes évek egyikében Hegymagason meglátogatott egy akkor már hetvennyolc éves, berettyóújfalui ismerős, Tardos Tibor író, nekem még mindig ő a nagyfiú, a legendás alak, akinek apja – Dr. Tardos Henrik ügyvéd – apám barátja volt. Henrik bácsi kopasz fejére kiválóan emlékszem, cukorbeteggen annyi idős korában halt meg, amennyi én vagyok most. Tisztánlátó újfalui ügyvéd volt, elküldte Párizsba Tibor fiát, aki nőkkel és tenisszel szívesebben foglalatzkodott, mint a tanulmányokkal, de voltaképpen író akart lenni. Tibor a politika iránt sem érdeklődött különösebben, maga tehát nem jött volna rá, hogy menni kell, de 1938-ban, München után Henrik bácsi számára világos volt, hogy Kelet-Európát az angol–francia szövetségesek nem védik meg Hitlertől, tehát a sorsunk meg van pecsételve. Magas, nyájas ember volt, mutatós, realista, cinikus, vagyis nem dőlt be a retorikáknak, tudta, hogy milyen érdekek húzódnak meg a tettek mögött. Elment a megyei tisztifőorvoshoz, szavai kíséretével letett az asztalra egy arany cigarettatárcát, és otffelejtette. Tibor mentesítést kapott a katonai szolgálat alól, mehetett Párizsba egyetemre. Franciául írt szürrealista könyveket, Henrik bácsi büszkén mutogatta nekem őket, egy szót sem értett belőlük. Ha táviratot küldött a fiának, anyám fordította le franciára, ő tudott Újfaluban franciául. Álltam a könyvszekrényük előtt, és Henrik bácsi mint az ereklyéket vette le Tibor fűzött könyvecskéit a polcról. *Jó falu volt, békében megvoltak egymás mellett az emberek, amíg ezek a német őrületek nem jöttek*, mondta az öreg Tibor nekem, másik öregnek. Volt valami rend. Makk Karcsi barátunk apjának a mozijában a bal oldali páholyokat a zsidó polgároknak adták, a jobb oldaliakat a keresztény uraknak. Megemelték a kalapjukat, átbiccentettek egymás felé különböző érzelmekkel, némileg elkülönítve, de ugyanabban a teremben. Előttük a parasztfiatalok és a legelső sorban a cigánygyerekek. Az Apolló filmszínházban vasárnap délutánonként ott volt a falu teljes társadalmi keresztmetszete.

Per és torta

Apáink nemzedékét nem kellett munkára ösztönözni, vérükben volt a szorgalom, ha voltak is közöttük uraskodó, vadászó, kártyázó, dzsentrikkel italozó karikatúrafigurák, mert amúgy a zsidó polgárok nem vadásztak, de volt külön tenispályájuk, a keresztény urak tenispályája mellett. A zsidó pályán angolul számolták a mérkőzés állását, a másikon magyarul. A zsidó polgárok német nevelőnőt tartottak a gyerekeik mellett, és lehetőleg franciára is taníttatták őket. Ami a barátság-

got illeti, el tudták különíteni az érdektől. Henrik bácsi volt a berettyóújfalui zsidó hitközség ügyvédje apámmal szemben, annak a követelésnek a szószólójaként, hogy apám vágasson le egy félmétert újonnan épített egyemeletes házából. A hitközség szerint a telek bal szélén húzódó átjáróútból, amely a kertünk mögött álló zsinagógához vezetett, a ház két arasznyival többet foglalt el, mint jogos lett volna, elkeskenyítve az így is három méter széles szolgálmi utat, amelyre az emeleti erkélyről péntek este mindig lenéztem. Hármásával mentek a templom felé a fekete kalapos férfiak, vitték a hónuk alatt begöngyölve az imaköpenyüket és az imakönyvet a kezükben, élénk beszélgetésbe merülve. De a hitközség vezetői, apámnak ugyancsak barátai és osztálytársai kieszték ezt a pert, és engesztelhetetlenek voltak. Talán ingerelte őket ez az emeletes ház a főutcán, akkor ott az egyetlen a községházán kívül, mert az alföldi nagyközségek szélteben terültek el, minden horizontálisan nyúlik a messzeségbe. Apám vertikális lázadását büntették, a pert fölvitték a kúriáig, legmagasabb fokra. Apám nyert, de a per szóba sem került a vasárnap délutáni összejöveteleken, amelyeket kávé, torta és likőr kísért. Csodálkoztam, hogy Tibor nem igazán ismerte apjának a történetét, tudta, hogy Ausztriába deportálták, de nem tudta, hogy a Gestapo tartóztatta le Henrik bácsit apámmal és az egyik Kepessel együtt. A másik Kepest Auschwitzba vitték, de visszajött a számmal a karján. Magas, robusztus férfiak voltak, nem különösebben iskolázottak, de okosak, előjárók, minden hájjal megkentek, tekintélyesek, jóindulatúak. Az egyik fakereskedő, a másik bor- és szesznagykereskedő, tanították a gyerekeiket, diplomást faragtak belőlük, és maradtak, ahogy Henrik bácsi is maradt, tősgyökeres berettyóújfaluiak.

Paraszt-polgár házak

A feleségük Auschwitzba került és meghalt, egyiküknek a felnőtt lányát is megölték. Szép, művelt lány volt, ahogy Spornáth doktor úr lánya is szép volt, a fia pedig daliás ifjú; ő mint ál-Wehrmacht tiszt élte át a háborút, a szüleit azonban Auschwitzban megölték. Hozzánk a házi orvos, Spornáth doktor, aki elől az ebédlőfüggönyök mögé bújtunk, hogy ne tudjon megszúrni, hogy ne kelljen szájunkba vennünk az undorító csukamájolajat, és hogy egyáltalán elbújjunk, hogy fojtottan kacagó cinkossággal adhassuk hamarosan meg magunkat, szóval Spenót bácsi mihozzánk civilben jött, sűrű öltönyben, és inkább apámmal politizálni. Közben azonban meg is hallgatni a mellünket, ami csiklandó és nem igazán kellemes érzés, mert Spornáth doktor úr kopasz és hideg fejének-fülének volt valami orvosságzaga, ami belőlünk nem váltott ki jó hatást, dideregtünk, ha csupasz mellünkre az a fej odanyomult, és néztük a koponyáját, mert kopasz fejet ilyen közletről még nem láttunk. Volt okuk a berettyóújfalui zsidóknak politizálni, és gyermekeiket valahogy kimenteni, de ők nem mentek, mert ők jól voltak ott, ahol voltak. Felépítették a házukat, az életrajzukat, a társadalmi helyüket, rajtuk volt a többiek szeme, becsületet vagy szégyent hoztak magukra, de apám, nagyapám, dédapám és ükapám mind becsületet szerzett magának és a családjának. Volt megbízhatóságuk, hogy a tűzifa, vagy a bor, vagy a szekértengely, vagy a vászon, amit a boltjukban, a telepükön eladnak, megbízható, jó portéka. Miklós

fiam szeretett kicsúfolni, amikor azt kérdeztem cipővételkor: „És mondd csak, édes fiam, jó komótos?” Talán észrevette, hogy apámat idézem, de csak magamban mosolyogva, mert a kérdést ítélőerőm helybenhagyta, lényegre törő. Ezek a falusi zsidó polgárok a házukat is jó komótosra építették a tizenkilencedik században, hogy minden nagyobbra legyen méretezve benne, hogy jól elférjenek a helyiségekben, és legyen körülöttük levegő. Az én falusi írószobám is jó nagy, egykor a hegymagasi zsidó kocsmá ivója volt, járható benne. Értelmesen kapcsolódtak össze a környékbeli falvakban a zsidó kocsmák, boltok, pékségek és mérszárszék egy házban megtalálható helyiségei, mint például Nemesgulácson. Galántai György szobrász barátunk Kapolcson vett egy elhanyagolt házat, eredeti tulajdonosát családotul deportálták, odavesztek mindannyian. Egy Kertész nevű asztalos volt a tulajdonos, Európában sokfelé járt, kitanulta az asztalosmesterséget, és a műhely igényei szerint építette a házat, ahol a szárítótól a festőműhelyig ésszerűen volt megszervezve egy épületsor a lakóház mögé. Kívülről parasztház, belülről tágas polgárház. Kapolcson több zsidó élt, de nem volt szabad beköltözniük Tapolcára, a közeli kisvárosba, csak az ezernyolcszáznegyvennyolcas forradalom után. A 19. század végén is voltak kilengések, pogromfélék, amelynek során agyonverték a nemesgulácsi boltos-hentes-kocsmárost, de amúgy elváltak békén, egyiknek is, másoknak is megvolt a maga imaháza.

A meglőtt fiú kiúszott, az apát elvitte a víz

A negyvennégyes év végén a budapesti Pozsonyi út 49. számú, svájci védelem alatt álló modern bérház harmadik emeletén egy kétszoba-hallos lakásban ötven zsidó nő, idős férfi és gyerek szorult össze, muszáj volt elférniük egymás mellett. Mint egy folyamatos házi multság, nem lehetett unatkozni. Semleges követségek védelmük alá vettek bérházakat, és kiírták a kapura, hogy ez a ház a svájci, a svéd, a spanyol vagy a vatikáni követség védelme alatt áll. Állítólag a pápai oltalom volt a legjobb. Aki nem tudott védett házba kerülni, ment a központi gettóba, már ácsolták a kaput. A gettó szabad vadászterület volt, részeg nyilasok bementek és kedvükre lövöldöztek. A védett ház a veszélyeztetettség előkelőbb fokozata volt. Öt gyerek egy szép fiatal nő nyakán. Zsófi néni talán harmincéves volt, maga vállalt el bennünket. Ő védett minket, és talán mi is őt. A razziázó igazgatók csodálkoztak: „Ez mind a magáé?” Csak egy volt az övé, mi négyen Berettyóújfaluból nem is vérrokonok. Nem tudom, mit gondolhatott, amikor magához vett bennünket, azt hiszem, nem tétovázott. Dél előtt, amikor szabad volt kimenni a házból, papírokért indult. Ahogy múlt az idő, enyhült a szorosság, mert a lakók egy része lehúzódtott a pince-óvóhelyre, másik részét alkalmi razziákon elvitték és belelőtték a Dunába. Egy fiatalember össze volt kötözve az apjával, sorban álltak arccal a víznek a zajló Duna alsó rakpartján. Hátról jött a géppisztolysorozat, az apának a háta közepébe, a fiúnak csak a karjába ment bele a golyó. A jeges vízben nehéz volt kioldoznia magát a kötelékből, az apja még kapaszkodott bele, húzta lefelé, és visszanézett rá. A fiú egy jégtáblába fogódzkodva vitette magát a Dunával a part felé. Az Erzsébet híd lábánál vergődött ki a parti lépcsőre, és összefagyva, vizesen, véresen visszajött a

lakásba. Egy lány az anyja mellett állt, az anyját még tarkón lőtték, és belezuhant a vízbe, mire a lányhoz értek, elfogyott a töltény. „Szerencséd van, kislányom – mondta egy karszalagos ember. – Szedd a lábad, és eredj haza. Látod, ott úszik a mama!”

Ironikus nagybátyám

Zsófi néni férje, apai nagybátyám, Dr. Zádor Gyula ideggyógyász gyermekkori mitológiámban az irónia arcképe volt. Akárhányszor láttam, szívélyes mosolyába valami kis belső mulatozás kevert egy másik hűvösebb fényt, mintha én rajtam szórakozna. Mert például öt éves koromban, sérvműtét után a kórházi ágyon teljes szenvedéllyel üvöltözöm, hogy vegyék le rólam ezt a kötést. Most ébredtem az altatásból, nem tűröm, hogy lekötözzenek, és nem hallom meg, hogy friss operáció után nyugton kell maradnom. Felháborít a bizalmatlanság is, mintha nem volna öt éves személyemben elég értelem ahhoz, hogy megalázó lekötözések nélkül is veszteg maradjak, ha éppen ez az orvosi tanács, amelyet józan értelemmel felülbírálok. De mert az eszméletlenség mélyéből jöttem, a kórházi ágy nál többen örvendeztek öntudatra térésemnek, anyám a leginkább, aki a külön szoba díványán aludt éjszaka, anyám, akiből csak a jó sugárzott, aki felől biztos lehettem. Magától értetődik, hogy anyánk legyen ott, ahol mi, kisfiúk éppen vagyunk, de az újfalu ház viszonyai öközé és énközém iktatták a személyzetet, amely itt fehér köpenyesen volt jelen. A fehér géz, amivel ezek a fehér angyalok lekötötték a fehér ágyon, a fehér szobában természetes ellenszenvet váltottak ki színízlésemből, s a bizonyítás vágyát, hogy nem vagytok ti, angyalkáim, olyan fehérek, amilyennek látszotok, és majd ti is kimutatjátok a fogatok fehéret. Hogy ne menjünk messzebb, Livia pongyolája, a nevelőnőmé, melegdrapp, mivelhogy teveszorból van, és ha ő erőszakoskodik velem, az sok testi kedvességgel párosul. De ez az idegen, középkorú nőszemély, csak azért, mert fehér burkolat álcázza, nincs följosgositva arra, hogy a testemhez nyúljaljon. Vigye innen az agreszszív, sportos kedvességét! Látom rajta, hogy siet, és valami kötést szeretne megigazítani, mert miközben én bögök, egy kissé fészkelődöm is, ami miatt a kötés félrecsúszott. Amíg így hídba merevedem és ordítok, hogy kifejezést adjak a felháborodásomnak, és annak, hogy nem, ebbe nem nyugszom bele, oldják fel a kötelékeimet, az ágy lábánál megjelent egy ismerős fiatal arc, dús őszes haj, magas homlok, és a száj körül az a pimasz mosoly, mintha nem hinné, hogy csakugyan dühös vagyok, mintha föltételezné, hogy játszom, ami persze nem egészen jogosulatlan föltételezés. De hogy jön ez a fehércöpenyes ahhoz, hogy belém lásson? Erre még akkor sem hatalmaztam föl, ha kiderül, hogy Gyula bácsi bújtt ebbe a fehér maskarába. Szíveskedjék megtartani az iróniáját, Gyula bácsi! Könnyű itt ironizálni egy lekötözött áldozat lábánál! Nyerném csak vissza a mozgási szabadságomat, hasba bökném kegyedet lábhegygel. Gyula bácsi javasolta, hogy oldozzák fel a kötelékeimet, én meg ne izegjek-mozogjak. Az egyezés megkötött és megtartott.

A vidéki fiú

1947-ben, amikor Budapesten albérlő lettem, ötödik gimnazistaként a félig betonozott udvaron, sorban állva hallgattuk egy sovány latintanár, az akkori igazgató félénk és magasztos évnnyitó beszédét, amelyben, akár a habcsókban, nem volt semmi más, csak levegő. Untam, de még nem annyira, mint később. Akkor még érdekes volt mindenki, mert olyan, amilyen. Nem voltak vadidegenek, valahonnan emlékeztem rájuk. Ilyet már valahol láttam, és íme, egy képzet megtestesül. Az osztályból előbb négy-öt arccsoportot észlelek, még néhány nap, és a csomagok szétbomlanak személyekké. Attól nem tartottam, hogy kukán állok majd, ha felszólítanak és mondják a nevemet, hogy feleljek, de valamitől mégis tartottam. Talán attól, hogy lelepleznek, hogy valami kiderül, esetleg éppen az, hogy én az iskolát valamilyen tiszteletre méltó kollektív fogdának érzem. A diák a nap felére rab, nem mehet oda, ahova menni szeretne éppen, nem maradhat az asztalánál, hogy szereljen, olvasson, irkáljon. Én a reggeli fogékony órákban nem igényeltem ennyi embert magam köré, és nem esett jól hangos, bogaras urakra figyelmem, jobban is el tudtam volna tölteni az időmet. Ezt az otthontalanságomat azzal álcáztam, hogy értelmes mondatokat állítottam elő. Matematikatanárunk a vidéki fiút állította szembe a renyhe agyú, logikátlan pestiekkel. Minden osztálytársam hosszú nadrágban járt, nekem nem volt ilyen, térdnadrágot viseltem, beszédem íze, körülményes formuláim és udvariasságom mind a vidékit mutatta. Szemérmesebb voltam a többieknél, részemről erőltetés lett volna, ha a nemi dolgokat, miként a pesti fiúk, csak úgy pőrén néven nevezem. Nem neveztem én azokat sehogy. Épp arról beszélgettünk Péterrel, Gyuszival, Palival, Lacival, a padszomszédokkal, hogy este a Zeneakadémiába megyünk, regények mozogtak a pad alatt, és egyszer csak lecsap a tanár, lesben állt, el akar kapni, be fogja bizonyítani, hogy nem tudok semmit. Mert ha valamit jól mondok, akkor megállít, benne fészkel a gyanú, hátha megtéveszttem, és ezt éppen tudom, de csak ezt, mert a diák a lustaságát ravasz-sággal toldja meg. Van esze a csirkefogónak, de ábrándozik, olvas, van esze a betyárkutyának, de nem az iskolai munkán járhatja. Megáll mellettem a vegytanár, látja, hogy olvasok, felordít, mit gondolkod, meg van-e ő fizetve ezért a pimaszságért, hogy amíg ő a lelkét kiteszi, addig én az *Érzelmek iskoláját* olvasom? Magántanuló szerettem volna lenni, rakodómunkás vagy teherautó-sofőr, vagy járadékos magányos sétáló, bármi, csak ne kelljen ott ülnöm a padban, noha jóbarát mellett ültem. Föltételeztem, hogy tanárainknak is börtön az iskola, minden nap be kell jönniük bennünket, undok és szemtelen kölköket nézni. Vegytanárom felmutatta foszlott ingmandzsettáját: *Nézze meg, kérem, nincs pénzem új ingre. Három gye-rekem van. Örülök, ha nem éhesek. Nem esznek sonkát, nem esznek szardíniát, mint egyesek maguk közül. Miért járnak, kérem, iskolába? Azért, hogy megalázzák a tanárukat?*

Végre kint!

Tanárunk katona volt, aztán hadifogoly, és már nem volt neki öröm bennünket tanítani. Úgy éreztük, hogy neki egyáltalán nem öröm létezni sem. Minden reggel ugyanebben a testi alakban fölébredni sem nagy dicsőség. Már ettől a veres orrtól,

barátocskám, nem szabadulhatsz. Minden reggel ugyanaz a pocak és ugyanaz a zakógomb, amely nemsokára le fog esni, meg ugyanazok a stoppolt zoknik. Nem lehet annyira szeretni a tárgyunkat, hogy minden reggel az ellenséget traktáljuk vele. Fiatalokat, akiknek a szemén látszik, hogy kényszerből hallgatnak. Az egyik sorozatban gyártja az obszcén rajzokat, a másik a padot faragja és kinéz az ablakon, a harmadik partitúrából vezényel, a negyedik teniszlabdát szorongat, hogy erősödjön a keze. Költői pillantások tapogatják a szemközti ház szürke falát, de akit a tanár felszólít, annak a szemében egy makacs fény csillog, a megerőszakolt-ságé. *Mondja csak, kérem, mit mondtam az előbb? Feleljen, kérem, miről volt szó a mai órán? Maga egyáltalán nem volt itt? A lélek elszállt, mint tavaszi fíng az alkonyatban, csak a kadáver tehénkedik az első padban?* Amikor délben kicsengettek, akkor jött el a jó világ. Ricsajozva, harsányan tódultunk ki, és hiába voltak a mérséklő beszédek, hogy sorban, hogy egyenként, hogy legalább addig becsüljük meg magunkat, amíg az iskolaépületben vagyunk, ha kiléptünk a lengőajtón, akkor – lehetőleg néhány sarokkal odébb – utat adhattunk lényegünknek, a vadállatnak. Én ugyan nem csúsztam le a simára koptatott lépcsőkorlátón, amelynek márványfelülete eredetileg recézett volt, de a sok diákfeneéktől tükörsima lett, de már a földszintre érve, a nagy barna kapu félszárnyán kigomolyogva föllélegeztem. Minden jó, ami odakünn van, a verebek a szódáskocsi lovainak trágyájában, vagy a Pálma preszszó, ahova beültünk, a tudós osztálytárssal, aki vagy a nőkről, vagy a dzsesszről, vagy az atombombáról beszélt. Felséges volt megnézni a Royal Revue Variété kirakatait, és Lizavetta művésznőt, akinek nemhogy a combjai nem voltak eltakarva, de jóformán még a feneké sem, és az a fényes, narancsszínű selyemdressz meg Joshua Strongman szaxofonja, ahogy a zenekari árokból Lizavetta művésznő alsóteste felé ágaskodik a flitteres atmoszférában, ez a túlzás, hogy az ember más csinál magából, mint ami szokásosan, valóban felséges volt. De már az nem, amikor kijöttek a művészbéjéron, ez más volt, azonosítottam őket a fényképükkel, és a hócipő vagy a kalucsni, a félrecsúszott turbán vagy az arc gyűröttsége nem csalódást keltett bennem, hanem együttérző csodálatot, mert lám, hogy fölszárnyalnak odabenn a színpadon a gyarlónak. Egy magas kucsmás férfi úgy vezette a medvét, mintha kutya volna, mondjuk újfundlandi, körmét az aszfalton kocogtatva lassan ballagott a medve a gazdája után.

Korai tanulmányok

És az a hórihorgas vörös hajú Babette, aki egyik nap egy Buickból szállt ki, és előkelően túrta, hogy egy sudár, fekete kabátos férfi az ajtóig kísérje, és ott egy kézcsók kíséretében megköszönje a találkozást, másnap motoron érkezett egy pepitasapkás, bőrzekés vagány mögött ülve, ahogy akkoriban mondták, a tyúkrázdán, a motoros terpeszben letette a lábát, és Babette művésznő forrón belecsókolt a nyakába. Destruktív voltam és cinikus némi belső megalégedéssel, a körülményekhez, a pozitív kedély túlaradásához képest, lappangva már, de egy nagy mekegő-röfögő vihogás vágyával terhesen. Koporsót rajzoltunk a táblára, s belé jó tanárunkat, még gyertyát is ragasztottunk a koporsó négy sarkára. Sírba tettük, mert az ő órája következett, övé volt a hatodik óra, késett, és talán ő

is ott volt, ahova mi szerettünk volna már menni. Kitódultunk a járdára, és hátulról lerúgtuk az előttünk haladó táskáját. Röhécseltünk az előttünk ülőn, akinek előzően fokhagymával bekentük a kabátgallérját, tudtuk, hogy randevúra megy, bekentük, hogy bűzölögjön. Üdvözlöttük a kedvesét és lépteinket a bordélyházak utcája felé irányoztuk, ahol hosszú lócán ültek a nők, egy-kettő már kint állt a kapuban. Ez akkor még ugyanolyan természetes volt, mint kenyeret vagy karajt árulni. Itt is sok hús volt, mert a lányok kövérek voltak többnyire. A szobácskáikban mosdóállvány tartott egy fehér lavórt, kancsóból öntöttek bele hideg vizet és egy üvegből rózsaszínű hipermangánt. Ki kellett tenni először a nemiszervünket és ők megmosták, mint egy zoknit, anyásan, természetesen, vastag tenyerükbe fogták, megtörölték, és megvizsgálták, hogy nincs-e valami bajunk. A szekrényük tetején birsalmakompót volt. Hanyattfeküdtek nagy testükkel, hagyták, hogy tanulmányozzuk, mi van a széttárt lábuk között. Ráérősek voltak, barátságosan, mély hangon nyögdécseltek. Hagyták, hogy utána egy kicsit aludjunk hozzájuk bújva, még be is takartak, csak később mondták, hogy ezért fizethetnénk kevéssel többet is, ami rendben is volt. Rongyszőnyegre léptünk az ágy mellett, és megint a lavór, és még süttött a nap az egyenetlen kockakövekre meg a többi kapura, amelyekben más nők álltak cicegve, ajkukat csücsörítve, nyelvüket kidugdosva, mutató ujjukkal hívogató mozdulatokat téve.

Az utca érdekesebb volt, mint a mozi

Fel lehetett szállni a villamosra délután, és kimenni egy ismeretlen vonalon egy ismeretlen külvárosba, némi szorongással, hogy találok vissza. Minden egyes házat megnéztem, mind oly különös egyéniség volt, mint a tanárok és az osztálytársaim, vagy mint az utasok, mind olyan különös, ha jobban megnézem. Ujjongás, ha felszáll egy pocékság, golyva, daganat, sömör szíves fogadtatásra lel. Nagyon kinyitottam a szemem, amikor láttam a villamoson egy embert, akinek a csuklója a vele szembe ülő rendőréhez volt hozzábilincselve. Az utca érdekesebb volt, mint a mozi. A rendező erőszakosan tereli a figyelmemet, az utcán magam csinálom a filmet, ahogy a kézikönyvtár polcairól azt veszem le, amit akarok, vagy ahogy a lányok közül most ezt követem, majd meg azt. Megyek utána, de nem merem megszólítani, valami biztató jelet várnék, nézem a tarkóját, a mozgását, a lábát, belép egy kapun, én pedig andalgok tovább, és bámulok a magasba, keblesmúzsákra, kariatídokra, villámhárítóra, kürtös angyalokra, szirénákra a háztetőkön. Belesek az udvarokra, kerteket látok porolóval, rozzant háromkereki biciklivel, behorpadt gumilabdával, támla nélküli paddal. Édessége volt már a hanyatlásnak, az alkalmatlanná válásnak, a tárgyakba ivódott halálnak. Miért legyenek a dolgok tökéletesek? Az emberek is gyarlók, ingóságaik is azok, mennek a szemétdombra. Milyen volt az a közeg, amelyben az én első regényeim megszülettek, a fiatal férfikor világa? Kérdezhetném, ki kíváncsi erre, ki kíváncsi az igazodás, az ellenállás és a túlélés kis stratégiáira? Dehát, ha kíváncsiak vagyunk az extrém diktatúrák kihívásával szembeni civil reakciókra (például hogy lehetett élni Hitler alatt?), akkor miért ne lenne érdekes ennek a gyilkosan kezdődő, majd többeknek elég kellemes diktatúrának, a Kádár-rezsimnek

a fogadtatása. Az alkalmazkodás mint behódolás és lassú felülkerekedés, a túlélés mint harci stratégia. Akkor az ország behódolt a Keletnek és kacsintott Nyugatra, most behódolt a Nyugatnak és kacsint keletre. Ezekből a hajlongásokból adódott valamilyen vonal. Akkoriban a Vármegye utcában laktam, egy keskeny belvárosi utcácskában az ötödik emeleten, szemben a lifttel, és az én szobám a szüleim szobájából nyílt, s hogy köztük az ajtó kevésbé legyen hangáteresztő, vattás kárpitozással volt bevonva, a szoba másik ajtaja a fürdőszobába nyílt. A szüleimet reggel negyedhétkor csörgőóra ébresztette, akkor háromnegyedórára elfoglalták a fürdőszobát, tehát korábban kellett fölkelnem, ahhoz, hogy megelőzzem őket, és előbb elinaljak hazulról. Vagy át kellett adnom magam a mélyalvásnak, ha minden angyal kézzel lábbal veri is az üstdobot, mi akkor is alszunk még egy kicsit, befordulunk a falnak, a fülünkre húzzuk a kispárnát, és a Mária Terézia stílusban faragott angyalfej baráti támogatásával a világvégének harsonás bejelentésére sem ébredünk fel. De ha korábban keltem fel, akkor a konyhaajtón át, vagy a szüleim szobájával szomszédos hallon átsurranva már kinn is voltam a lépcsőházban, és percek múltán a romos Erzsébet híd pesti feje, a zűrzavaros építési terület mellett a csendes Duna-parti lépcsősoron telepedtem le. Kerestem akkoriban a jó helyeket. A romhíd mellett az egyetem tövében a lépcsősoron ülni a diákság természetes találmánya volt. Ott nyelték a sokszorosított jegyzetek tudományát, ott karolták át egymást, ott hajtotta hátra a fejét a fiú ölébe a lány, vagy megfordítva, ott zajlottak azok az életbevágó beszélgetések valakivel, aki talán barát is lehetne, csak még jöjjön előbb a fejkopogtatás, az ízléstapogatás, tud-e két humor együtt dolgozni, tudnak-e átnézni a Tabánra és netán megszületik-e az idea mind a két agyvelőben, hogy keljünk át a Dunán, és menjünk Budára a kis komphajócskával, vagy inkább sétáljunk egy kis kerülővel át a Lánchídon. Érdemes volt átjutni egyedül is, oldaltáskámban minden benne volt, amire szükség lehet, amit olvasni kívánhatnék, különböző rendeltetésű füzetek, íróeszközök, gyakran tollszár acéltollal és egy tintásüveg. Megyünk, és birtokba vesszük a várost, minden porcikája a miénk, bármely utcába befordulhatunk, nincsen palánk és fegyveres őr az utunkban.

Sárkányfogvetemény

Néhány épületet, persze, ki kellett kerülnöm, ahol géppisztolyosok álltak a sarokon, és ahol útelzáró lánc miatt a járda nem volt használható; egyébiránt szabad voltam. Nem valószínű, hogy igazoltatnak. Megnyugtató külsejű, megtermett fiú voltam, tűrhető kabátban, szemüveges, de nem az izgága mitugrárszok fajtájából. Nem rántom el a tekintetemet, nem idegeskedem, szóval nem igazoltattak. Vadászösztönük elkerült. Az utcán leginkább a részegeket, a csöveseket, a rendhagyó külsejű fiatalokat nyaggatták, a jól szabott tweed-zakó zavartalan áthaladást biztosított. Megy a vadász, keres egy csendes zugot, ahonnan fel fog állni, ha nem jön a szövegláva, amire vár, a vulkánkitörés, a képzuhatag, a mélyből előforgó emlékakna, amely érintésre robban, és sok kis szilánkra szétválva egész csillograjt teremt. Ki erre vadászik, ki arra vadászik, van, aki kávéval, van, aki teával, van, aki szesszel, van, aki fűvel, van, aki amfetaminnal vagy vitaminokkal csen

erőt számára nem engedélyezett bánya-folyosókból. A versből nehéz kielemezni a dopping-szert, tilalom sincsen rá. Jó leülni a budapesti eszpresszókávé mellé kerek vagy négyszögű, csekély felületű asztalokhoz, benyomni fülembe a vattára csepegtetett gyertyából gyúrt viaszdugót, belső zúgás keletkezik, távolabb a zenétől, a vécésztágtól és a hangosan rikácsoló öregasszonyoktól. Megszoktam az adatokon veszekedő öregurakat, néha drukoltam is valamelyiknek, hogy neki legyen igaza. Új változatokban is felismertem a sötét kis üzletek miatt egymást szidalmazó naplopókat. Mérsékelt együttérzésben részesítettem az izzadság- és sörszagú nekikeseredetteket. Biccentettem a hajdani autóversenyzőnek, aki most angol nyelvleckéből élt, és a Tangóban adott órát mindig csinos fiatal nőknek, akikkel összebújva torokhangon dörmögte az utolérhetetlen oxfordi kiejtést, oda járt valaha egyetemre. Dúsan nőtt ki a finom kötött inge alól a fehér gyapjú mellszőrzet. Vörösesbarna, kissé rovátkolt, száraz, és az alig észrevehető hámlástól fehéres bőre az uszoda tetőteraszán nyert barnító sugarakat. Óra után uszoda, majd otthon főz egészséges, dietikus ebédet, este ott van minden koncerten, szinte mindennapos az operában, és ott vannak váltakozó sorrendben a tanítványai is, a szünetben beszélgetnek, de aztán harsány kézfogás a színház előtt, és katonás léptek haza. Az autóversenyző ezek után a rövidhullámú rádiókészülékén számos rádióállomást meghallgatott angolul, németül, franciául, újabban a szláv nyelveket is értette. A rádió még szól valamelyik adó éjjeli híreivel, ő pedig alszik. Mielőtt elaludna, terepszemlét tart a glóbus felett: ma sem kevésbé örült, mint tegnap volt. És ez az angoltanárt némi kárörömmel tölti el, ugye, megmondta, örült fajzat, az emberiség sárkányfogvetemény. Olyan államokban élnek, amilyeneket eltűrnek.

Mindig azt mondja, hogy jól van

Mert nem mondtam el, hogy végül is beestem valamelyik kávézóba, ahol az angoltanárral működött, mert ő sem szeretett egyvégtiben négy-öt órát ugyanott adni, kísérletezett, hol jobb a kávé, hol vizezik kevésbé a rumot, hol kedvesebb a felszolgáló kisasszony, hol tud anélkül ülni, hogy ez az ármányosan ironikus tekintetű és bozontos hajú fiatalember, kinek a mosolyában jószívűséggel palástolt leereszkedés húzódik meg, és a pennaszárát föl sem emelve ne juttatna egy gúnymosolyt az egykori autóversenyzőnek, aki ha első nem is volt, de indult, és különben is utolsókból lesznek az elsők, észlelve, hogy a női tanítványokat a presszótanárral nemcsak oktatja, de fűzi, szédíti is nagyjából ugyanazokkal a történetekkel a régi dicsőségről. Egymás hálózatát metszettük, én is menekültem, mert ránk nyitották az ajtót a kóválygók, akik ilyenkor már néhány felest betermeltek, és már áradt belőlük a szó. Azt akarták mondani, hogy szar az egész, hogy undorító, ez a lényege, undorító, és semmi értelme sincsen, már csak egyet lehet, a csodára várni, csodálkozással várni a csodára, a meghalás kegyelmére, még sört rendeltek, bevettek valami tablettát, ugratták egymást, és meséltek arról, hogy gáz- vagy vízóraleolvasóként milyen különös lakásokban jártak. Én nem meséltem arról, hogy délután kiket látogattam meg, és a templomról sem, ahol olvastam, majd amikor megjött az a késő lány, könyvedén csókolóztunk a szószék alatt, amiért egy öregasszony megszidott, egy másik pedig kért, hogy ne

haragudjunk arra a nénire, elvesztette a fiát, a jóisten szereti azokat, akik szeretik egymást. Akkor is azt mondtam, hogy jól vagyok, ha kérdezték, sőt néha azt, hogy nagyon jól, amivel talán el akartam háritani a kérdések további láncolatát, de azt hitték, nem mondok igazat, és ezért megbocsátottak nekem, pedig én csakugyan jól voltam.

Kreatúrák megértik egymást

A nagyváros az emberi társadalom legpazarabb műve. Olyan sűrűsödés, amely maga is alannyá válik, egyéniséget vesz föl, jellemmel bír, kiválasztja és magához vonja a neki megfelelő embereket. Önalakító, önbonyolító rendszer, amelyben előre nem látott erők indulnak működésbe, és létrehoznak valami magasabb tagoltságú komplexumot. A nagyváros koncentráció és illumináció, a valószínű bomlással és leépüléssel szembeszegülő épülés, fölfelé törés, harc az anyag tehetlensége ellen. Az emberek társulása: mint alkotás. Minél nagyvárosibb az ember, annál inkább kreatúra, mesterségesen kifejlesztett ellenvalóság. Önmagát alakító szabadság. Itt nemcsak az emberrel játszanak a vak erők, hanem az ember maga is játszik. A meglévő, viszonylagos szabadságnak a nagyváros a legdúsabb színpada. Megszállások és zsarnokságok idején itt lenni a leginkább védettségre, búvóhelyre, pártfogóra. A nagyvárosban összegyűl annyi szabadságakarát, amennyi az elnyomást legalábbis megenyhíti. Mindenféle erény és bűn megtalálja a nagyvárosban a maga hordozóját. A város be van kötve a hálózatokba, érzem lüktető izomerejét. A szabadságszerető nagyvárosban nézik a legtürelmesebben a furcsát, ott tudunk a legtermészetesebben gyönyörködni az emberi természet vátozatosságában. A szabadság filozófiáját, más szóval a humanizmust a világirodalom/művészet szellemével azonosítom. A világirodalomnak van szelleme, de meghatározásánál fogva – mivelhogya nem *egy* könyv szelleme – meghatározhatatlan. Nem vonható ki elvont páráként az egészből. Az egyén határozza meg szabad belátása szerint, hogy mivel azonosul, és mivel nem. A mérlegelő és dönteni is tudó ember mintaszemélyiséggé válik. Az egyének növekvő szabadsága új rabságokkal jár együtt, a divatoktól függés puha rabságával. Polgár az, aki maga ad önmagának feladatot. Az éber tisztánlátás ennek a derült szellemi állapotnak a reakciójaképpen el tudja gondolni a bezárulás mozgalmát is, az európai hangsúly felváltását a nemzetivel. A szabadságjogok védelmének nemcsak ott van dolga, ahol nincs demokrácia, de ott is, ahol van, mert jöhet egy új divat, és nem lehetetlen, hogy fiatal szívek dobbannak érte, mert jobban tetszenek nekik a nagyapák, mint az apák elfogultságai. Az új politikai divatok általában erőt mutatnak, és kellő grombaságot tanúsítanak az ellenük szólókkal szemben. Kénytelenek vagyunk történelmi edzettségünkre hagyatkozni, ha a kedvező folyamat néha megtorpan, sőt visszaesik, és állhatatosan bízni abban, hogy a tisztánlátás és a szabadság derűje felülkerekedik otthonunkban.

Zádor doktor

Nagybátyám, Gyula bácsi nagy lakást bérelt a belvárosban, a Szép utca 5. szám alatt, bebútorozta a felesége, Zsófi bauhausos ízlése szerint, és a heidelbergi szakdiplomájával, mint a Zsidó Kórházban a neurológia főorvosa, a magánrendelőjét is megnyitotta. Tette ezt fegyelmelzeten ignorálva a Harmadik Birodalmat és a második világháborút. Kifinomult, szép asszonyt talált, divattervezőt, később ruhatörténészt, Zsófinak érdekes kapcsolatai voltak, költők, festők és mindenféle forradalmárok. Gyula bácsi backgroundja szerényebb és szolidabb volt: a berettyóújfalui család, amely most átnyújtotta neki az arányos örökségreszt, hogy azzal kezdjen valamit. Az újfaluiak házat építenek, amely egyben a bolt, a műhely vagy a rendelő is, a maguk gazdái, és szívesen néznek át alkalmasnak vélt pillanatokban a ház meleg, családi öblébe. A műhelyben, a boltban, a rendelőben szembenézünk az utcával és a világgal. Az emelet és a hátsó szobák a biedermeier övezet, a szenvedélyek világa, boldogság és kétségbeesés sűrű egymásutánja, sértődések és kiadások váltóláza, ott hátul az egész világ gyönyörű, majd a következő pillanatban az egész világ rettenetes. Szóval, ez a közünk elszármazott főorvos úr, aki ránk, tősgyökeres újfaluiakra ironikusan tekintett le, itt Budapesten a második világháború kellős közepén szépen letelepedett, mintha normális időket élnénk, mintha most az lenne a legfontosabb érdek, hogy a patientúráját kiépítse, és újabb közleményeket jelentessen meg a hazai és a nemzetközi szaklapokban. A családi kertben, a lugasban porcelán nadrágban ült és sárga cipőt viselt, némileg jampecesen, ehhez kékesrózsaszín selyeming járult ugyanezt a hatást növelve. És az a meghallgató beszédmodor, amely bennünket, jóbeszédű falusiakat érvényesülni enged, de közben a városi ravasznak megvan minderről a maga belül somolygó véleménye! Mi voltunk az együgyű azonosság önmagunkkal, nem tudtuk hova tenni az iróniát. Az én gyerekeim sem rajongtak az önmagán csúfolkodó beszédért. Falusi optimizmus megcsavarva városi mögélátással. Az ördöngős városi mindig tudja, hogy mi van a dolgok háta mögött, mintha mindaz, ami van, nem mutatná meg önmagát a maga valójában pusztán csak azzal, hogy bemutatkozik, és pár szót motyog. Ha éppen lát a szemed, mert sokszor nem lát, de ha éppen jó órád van, akkor tudod így szemtől szembe felmérni azt is, amit kukucskálással megtudhatnál, kár annyit izegni-mozogni. Amikor Gyula bácsi engem így nézett, még nem volt negyvenéves. Most, hogy én kétszerannyi vagyok, érzem, hogy Gyula bácsi naiv lény, ha életben marad, felülkerekedett volna. Talán így is felülkerekedett, önpusztító módon, a falusi polgár törvénytiszteletként. Zsófi néni akkor harmincéves lehetett, de már ő is tudta ezt, mindig volt valami kaján fény a szemében, hangjának volt valami másik partról jövő fátyolezüstös finomsága.

Ne menj vissza

Vágó Zsófia önálló ember volt, férje munkaszolgálatos táborban, ő pedig a fiával és a férje két unokaöccsével egy háromszoba-hallos lakás felében. És akkor mi történik? Kap még két gyereket Berettyóújfaluból. Nem kérte, de kapja, a sors és

egy másik nagybácsi kegyéből, aki túladott rajtunk. Zsófi nem habozott tenni, amit az ízlése diktált, és úgy kezelni bennünket, mintha az övéi lettünk volna, tudomásul venni, hogy öt gyereke van, és valamivel meg kell etetni őket, meg kell menteni az életüket. „Ne menj vissza, maradj”, suttogta Zsófi néni Gyula bácsinak, férjének és szerelmének, akit a munkaszolgálatból 1944 karácsonya előtt egynapos szabadságra hazaengedtek. Nem maradhat, mondta Gyula bácsi, mert ha elkapnák, bajt hozna ránk, és különben is, jóindulatú parancsnokának tartozik azzal, hogy a megállapodott időre visszatér, bajtársainak pedig szükségük van egy orvosra. A ház ötödik emeleti belső, udvari erkélyén folytatták a disputát, ott is búcsúztak el. Mire Gyula bácsi visszament, a jóindulatú parancsnokot leváltották, és egy gonosz másikat tettek a helyére. Bajtársainak sem volt már sokáig szüksége orvosra, mert hamarosan mindet belelőtték egy tömegsírba, őt meg a tífusz vitte el. Nyolc évvel később az ötödik emeletről leugorva, Zsófi néni is azon az erkélyen vett búcsút a saját életétől.

Elutaztak és füstbe mentek

Hoszú életem során nem vártam senkitől különösebb segítséget, de hogy valami mégis jön, ha nagy szükség van rá, az több volt, mint pusztán remény, inkább statisztikai sejtélem. Úgy döntöttem, hogy túlmegegyek a rezignáción, és nem megyek el végleg a tethelyről. Gyanítottam, hogy az agyam még a felületesség állapotában van, noha udvarián teszi a dolgát. Oldódott a burok, amely a nem igazán hozzám tartozó gondolatokból körém szövődött, és akadályozott a mozgásban. Csöndre vágytam, kihúztam magamat onnan, ahol sűrű az ítélkezés, kísértáltam a feleslegesen zsúfolt helyzetekből. Gyerekkoromban megszoktam, hogy a hozzám legközelebb állókat is elragadhatja egy véletlen. A családi élet tartós logikájához képest a német megszállás, és mindaz, ami a nyomában jött, véletlen volt. Mikor a szüleimet elvitték, a következő hónapokban torokszorító hiányérzettel vártam az erkélyről az utcát kémelve esetleges felbukkanásukat. Aztán eltelt egy év, még mindig hiányoltam őket, de már kevésbé. Mire megjöttek, volt bennem valami szeretettel takart távolság. Nem voltak magától értetődők, néztem, hogy milyenek. Megszoktam, hogy a szeretteimre némi lelkiismeret-furdalással gondolok. Joguk lenne most is a jelenlétemre, én pedig a patak menti nyárfasoron egész jól megvagyok, és még telefonálni se kívánok. Az ilyenek minden nélkülözhető, az élet már megtörtént, és ez a mai nap csak ráadás. Többször megtapasztaltam, hogy elmaradoznak tőlem az emberek. Gyerekkori játszótársaim marhavagonban elutaztak és füstbe mentek. Ötvenhatban elment az osztálytársaim fele, barátaim, barátnőim, nővérem, unokafivérem, sőt még a feleségem is nekiindult a határnak, háromszor körüljárt egy hegyet, amelyet keresztbemetszett a határ, és hazajött.

Csata az ablak alatt

Az 1945. január tizenhetedikéről tizennyolcadikára virradó éjszaka számos kortársam életrajzában sorsfordító volt. Mi a harmadik emeleten, az ostrom az ablak alatt zajlott: egy tank szétsöpörte a kockaköveket, amelyekből a Szent István-park és a Pozsonyi út sarkán öreg zsidók nyilas felügyelet alatt barikádokat építettek. Az előző napokban néhány öreget a karszalagos fiatalok semmiségükért agyonlőttek. Azon az éjszakán a világítórakétáktól narancsszínű volt az ég, és a néhány utcasarokkal odább álló szovjet híradós kocsikról nagy erejű hangszórók búgták a kor híres dizőzének a slágerét: „Hiába menekülsz, hiába futsz. A sorsod elől futni úgysem tudsz.” Abbamaradt a Dunába lövések és a „helyszíni felkoncolások” kattogása, záporoztak az ostromló sorozatok, csikorogtak a páncéltalpak, a védők elfutottak a barikád mögül. A tankok továbbhaladtak a belváros felé, majd egyszerre csend lett. Hajnalodott, a betört ablakot pokróccal és rajzszöggel eltakartuk. Amikor reggel kikukucsáltunk mögüle, vattakabátos, géppisztolyos férfiakat láttunk kitaposott, rövid szárú csizmában. Ketten nemsokára dörömböltek az előszobaajtón, és megkérdezték, hogy itt van-e Hitler és Szálasi. Egyik sem lakott nálunk. Mikor erről megbizonyosodtak, mentek tovább keresni ezt a két illetőt. Leszedtük a kabátunkról az odavarrt sárga csillagot, és lementünk az utcára. Az emberek kimerészkedtek a pincékből, szánkón tolták a motyójukat, sokan sokféle igyekeztek. A katonák nem sokat törődtek a civilekkel, nem bántottak, unokaöcsémnek szeltek egy darab savanyú, fekete kenyeret. Feltörték a kapu melletti illatszerboltot, és megitták a kölnivizet. A többi portékát a környék lakossága emelte el, én csak egy szájharmonikát, amelyet később kockacukorért és disznózsírért elcseréltem. Bár a németek még lőttek Budáról, Pesten mehettünk kihamvadó házak és pucér lócsontvázak között, ahova akartunk, például haza. A hátizsák, amelybe belegyömöszöltük mindenünket, nehéz volt, a pokrócba kötözött paplan és párna ki akart bomlani, de attól már nem kellett tartanom, hogy ezek a géppisztolyosok engem csak úgy lelőnek, játékból szinte.

A segítő ember

Sok egészséges, épelméjű férfinak az ölés volt a mindennapos, hazafias munkája. Itt és most béke van, utcán vagy börtönudvaron az állam emberei a törvény nevében embert nem ölhetnek. Az emberölés itt és most gyilkosságnak minősül, és közkeletű az a felfogás, hogy a politika, vagyis a beszéd nélkülözhetővé teszi a fegyveres harcot. Vallási és világi erkölcsünk tiszteleg a ne ölj parancsa előtt, és sokan keresik a nem-ölés tevékeny erkölcsét. Hogy megkíméljük egymás életét, ez csak a kiindulópont. Fokozati sor vezet a közönyön, az udvariasságon, a tapintaton és a tiszteleten át a segítségig, ami a szeretet udvara. A házban lakó nevének, a szeretet szónak szánkra vétele majdnem úgy kerülendő, mint istené. A segítség észlelhető valóság, többnyire jó a másoknak, és intézményes politikai cselekvéssé válhat. Alapállásunk a kényelem, az önféltés, a hiúság, az öntetszelgés, az önsajnálát, egyszóval az önzés; ritkán tudunk valóban odafordulni a másik emberhez, s ahogy múlik az idő, önzésünk mindinkább merev és meszes lesz.

Ritkán teszünk olyasmit, amit nem szoktunk tenni. Siker, javak, pénz és hatalom, kapaszkodás törékeny ranglétrákon, személycserék kimagasló állásokban, erről esik a legtöbb szó. A segítés az egyén transzcendenciája, a lélek orvosa. A segítő ember nem ér rá önmagáért szorongani. Segít a környezetének élni, a terheket viselni, a megérthetőt megérteni. Mindig mindenütt vannak oltalomra, támogatásra, tanításra, gyógyításra, szórakoztatásra szoruló. A segítő azzal kezdi, hogy érdeklődik, és beleéli magát a másik helyzetébe. Kérdez, és megérteni próbál, odahajol, türelmesen vár. Aki máson segít, magán segít. Szép-szép a csere, de a mindenáron kapni és nyerni akaró ember unalmas és éretlen. Tisztelet a csendesen, figyelmesen, okosan adni tudóknak. Melyik emberi cselekedet lesz a jó mintája? Választhatnánk azt a légkört is, amellyel anyák a kisgyereket körülveszik. Koszorú az Ismeretlen Katona lába elé? Inkább az Ismeretlen Anya elé. Felnőtté kell válnunk ahhoz, hogy a másik emberben, akárhány éves, meglássuk a segítségre szoruló gyereket.